

RICHARD PRAŽÁK

František Palacký és a magyar reformmozgalom

A cseh protestantizmus egyik legnagyobb egyénisége, František Palacký életútja során gyakran találkozott magyarokkal. Életpályájának kezdetén, mint a magyarok barátja, politikai vitapartnere az 1848–1849-es forradalom idején, később mint vetélytárs a 19. század hatvanas éveiben, amikor eljött az idő, hogy a Monarchia további haladásáról döntsenek, vagyis arról, hogy a Habsburg birodalom átalakítása az ausztrioszlavizmusból induló föderalizmus vagy a dualizmus alapján fog folytatódni. Annak ellenére, hogy Palacký gyakrabban állt a magyarellenes oldalon, életművét mégsem tekinthetjük magyarellenesnek. Pályája során sokat köszönhetett a magyaroknak és a magyar hatásnak is. Ebből a szempontból témánk egyik legfontosabb fejezete Palackýnak a magyar reformmozgalomhoz fűződő viszonya 1848 előtt.

Az 1817–1821-es európai forradalmi megmozdulások hatására a magyar reformmozgalom politikai programja is megfogalmazódott. Az 1820-as években érte el csúcspontját a középnemesség Bécs-ellenes állásfoglalásával, amikor megtagadták, hogy adóval és újoncokkal támogassák az udvart az olasz nemzeti mozgalom elleni harcában. A magyar reformmozgalom, különösen az első szakaszában, jelentős visszhangra talált a csehek körében is. František Palacký már 1812–1823 között, pozsonyi tartózkodása során kapcsolatba került a magyar mozgalmakkal.

František Palacký Pozsonyba való érkezése után az ottani evangélikus líceumban folytatta tanulmányait, ahol nemcsak szlovákok és csehek, hanem magyarok, horvátok, lengyelek, szerbek, ukránok is tanultak. Aktív hazafias tevékenységgel a Magyar Társaságban különösen a felsőbb évfolyamok hallgatói tűntek ki. Ezt a diáktársaságot főként Bilnitza Pál professzor irányította, aki 1805-től a líceumban magyar nyelvtanfolyamokat tartott, és a hatására František Palacký legalábbis a magyar nyelv alapjait sajátította el. Becsülte a többi magyar professzort is: Zsigmondy Sámuel, Kováts-Martini Gábort és Grosz Jánost. A pozsonyi diákkörökben Palacký kapcsolatba került a magyar nemzeti mozgalom képviselőivel, például az előbb említett Magyar Társaság elnökével, Papp Józseffel, aki *Öröm-ünnep* című programadó írásában (Pest, 1824) Kazinczy Ferenc nyelvújításának alapelveihez csatlakozva a nyelvi törekvéseket már politikai célokkal, a magyarság hegemonisztikus igényeivel kapcsolta össze. Papp József a híres Ráday-család egyik sarjának, Gróf Ráday Gedeonnak volt a nevelője. Ez az arisztokrata a pozsonyi Magyar Társaság egykori tagjából lett később Kossuth lelkes híve és házassági tanúja is. A gróffal Palacký a Rádayaknál és Gvadányiéknel rendezett zenei estéken és más pozsonyi nemesi szalonok összejövelein kötött ismeretséget. A Ráday-család a türelmi rendelet megjelenése után jelentős segítséget nyújtott a cseh protestánsoknak azzal, hogy támogatta a magyar református papok és tanítók kiküldését Cseh- és Morvaországba, amit a protestáns Palacký kétségkívül igen pozitívan értékelt. František Palackýhoz hasonlóan öccse, Ondřej is kapcsolatba került a magyar környezettel 1822–1824 között, aki a soproni evangélikus gimnáziumban diákoskodott – ahol korábban szlovák írók, például Juraj Ribay és Juraj Palkovič is tanultak –, és itt

ismerte meg a későbbi magyar reformmozgalom híveit. Diáktársai voltak többek között Lehr András, Petőfi majdani tanára, és a költő Berzsenyi Dániel fia, Berzsenyi Antal.

František Palacký Pozsonyban erősen befolyásolták a reformtörekvések: a társadalmi reformok bevezetésének, a jobbágyság eltörlésének, a nemesi kiváltságok korlátozásának és az államjog demokratizálásának programja. Naplójában (az ún. *Každodenníčekben*) 1819 decembereében följegyzett, Jablanczy Sándor ügyvéddel folytatott beszélgetésében Palacký már ekkor elítélte az abszolutizmus politikáját és az alkotmányos monarchia mellett foglalt állást. Demokratizmusának fiatalos lendületéről tanúskodik Ghyczy Miklóssal, a híres politikus Ghyczy Kálmán rokonával folytatott levelezése, melyben Franklint, Kościuszkót és Lafayette-et emeli példaképévé, és lelkesen ír arról, hogy a történelemben mégis a reform életképességének gondolata érvényesül: „...éppen az az örvendetes a világtörténelemben, hogy bár a jobbra törekvés minden kis lépése vérrel vétetik meg ... mégis egyetlen népben született nagy idea sem vész el, inkább megszilárdul az önkény abszolutista rendszerével folytatott harcban...” Palacký azonban egy másik eszméért is lelkesedett – melyet később szellemi végrendeletében, a *Radhošť* című írásában fejtett ki – a „jók köztársaságának” eszméjéért, mely csendben és nyugalomban erősödik meg a társadalom tagjainak öntökéletesítése által. Ghyczynek írott levelében világosan látható ingadozása a társadalmi radikalizmus és Kant „erkölcsi törvénye” között. A „hazáért, szabadságért és az emberiségért lelkesedő nemes lelkű ifjú Ghyczy” Palacký legbizalmasabb barátai közé tartozott. Palacký egyik legnagyobb pozsonyi élménye egy asszonnyal való találkozása volt. Itt ismerte meg az 1790–91. évi magyar országgyűlési ellenzék neves képviselőjének, Balogh Péternek leányát, Zerdahelyi Ninát, aki odaadó szeretettel és baráti segítséggel kísérte Palacký pozsonyi lépéseit, és irodalmi tevékenységre ösztönözte.

Palacký Zerdahelyi Nina környezetében (vagy még korábban, a pozsonyi evangélikus líceumban) ismerkedett meg a magyar irodalommal. Már Pavel Josef Šafaříkkal közösen írt *„A cseh költészet, különösen a verstan kezdetei”* (Pozsony, 1818) című művében találkozunk a két szerző vitájával, melyet az időmértékes verselésről folytattak, és amelyre az újkori nyelvek közül a cseh és a magyar nyelvet tartották a legalkalmasabbnak. Ennek a véleménynek a magyarok közül Ráth Mátyás már 1790-ben hangot adott, utána 1814-ben Döbrentei Gábor is, így Palacký és Šafařík a magyar környezetben akkor már ismert véleményt tolmácsoltak.

František Palacký pozsonyi tartózkodása és a magyar reformmozgalommal való személyes megismerkedése pályájának nagyon fontos állomása. Magyar köznemesi környezetben szerzett tapasztalatainak köszönhetően, hogy megtanulta összekapcsolni a nemzet nyelvi-kulturális követeléseit a politikai célkitűzésekkel és a nemzeti és társadalmi emancipáció eszméivel. Petrovics Frigyessel és Teleki Józseffel, a kor elismert magyar történészeivel folytatott levelezéséből szintén képet kapott a magyar reformmozgalomról. Petrovics – Palacký egykori pozsonyi diák- és lakótársa, Teleki László jó barátja – *Magyarország története* (Pest, 1830) című munkájában a magyar történelem új koncepcióját dolgozta ki. Ez a mű, eltérően Katona és Pray korábbi munkáinak habsburg-párti beállítottságától, már a köznemesség szemszögéből és a reformmozgalom Bécs-ellenes alapállásából ábrázolta a magyar történelmet. Petrovics a modern magyar pozitivistá történetírás koncepcióját megvalósító Horváth Mihály elődjének tekinthető. Palacký több magyar oklevél másolatát szerezte meg Petrovics Frigyes és Teleki József részére a cseh levéltárakból, így például Mátyás király levelét (1462. július 3.),

melyet a třeboňi (németül Wittingau) levéltárban talált meg. Teleki József – 12 kötetes monumentális műve, *A Hunyadiak kora Magyarországon* (Pest, 1852–1855) – az újkori magyar történetírás egyik legnevesebb egyénisége volt. Ehhez a műhöz is segített Palacký forrásanyagot gyűjteni a csehországi levéltárakban, ahogy arról a kölcsönös levelezésük is tanúskodik. Éppen Teleki József javaslatára választották Palackýt 1834. november 8-án a Magyar Tudományos Akadémia külső tiszteleti tagjává.

Palacký a magyar reformkor más vezető képviselőivel, például Vörösmartyval és Döbrentével is kapcsolatban állt. Vörösmarty Mihály 1829. január 2-án levelet írt František Palackýnak, aki akkor a *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* szerkesztője volt, és elküldte neki a lobkowiczi Bohuslav Hasištejnský *In thermas Caroli IV.** című latin nyelvű ódájának Kazinczy-féle fordítását. Ez még ugyanabban az évben megjelent Prágában, abban a kötetben, amelyben Jean de Carro karlsbadi orvos a vers valamennyi fordítását közölte. A levélben Vörösmarty megköszönte Palackýnak a magyar nyelvről írt elismerő szavait, melyet az európai nyelvek között igen tiszteletreméltó helyre sorolt. Talán éppen ez a levél inspirálta Palackýt a „*O národech uherských, zvláště Slovanéch*” („A magyarországi népekről, különösen a szlávokról”) című cikkének megírására, amelyet a Cseh Múzeum Folyóiratának III. évfolyamában, a 4. kötetben tett közzé 1829-ben. Noha a cikkben bírálja a magyar rendi politikát, amely véleménye szerint hozzájárult Magyarország gazdasági elmaradottságához, de figyelmet szentel a tudomány és a kultúra fejlődésének Magyarországon. Elismeréssel ír a pesti Nemzeti Múzeum tevékenységéről és a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Nagyra értékeli Kazinczy nyelvújító tevékenységét és a nyugat-európai irodalmak magyar nyelvre való fordításában játszott szerepét, dicsérő szavakkal illeti a kor magyar irodalmát, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor és Károly, Berzsenyi Dániel műveit, amelyek – szerinte – Kazinczy törekvéseit jelezték.

Palacký a következő időszakban is – volt pozsonyi osztálytársával és a pesti egyetem későbbi rektorával, a jogász Virozsil Antallal, valamint Jan Kollárral és másokkal folytatott levelezésében – élénken érdeklődött a magyarországi újdonságok iránt. Döbrentei Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia titkára 1835. május 1-én levélben értesítette, hogy az előző év novemberében a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. A válaszban Palacký hangsúlyozta a Cseh- és Morvaország, valamint Magyarország közötti múltbeli szoros kapcsolatokat, és a Magyar Tudományos Akadémiának felajánlotta további szolgálatait a cseh levéltárakban fellelhető, a magyar történelemre vonatkozó források felkutatásában.

František Palacký jó hírnevét, melyet a magyar történészek körében élvezett, némileg megtépázta Fejér György professzor, a történész és diplomatikus, aki a cseh nép történetéről szóló munka 1836–39-ben kiadott német nyelvű verziójának, a *Geschichte von Böhmen* (A cseh nép története) c. munkájának első két kötetéről írt igen kemény bírálatot, melyet a *Tudományos Gyűjtemény* c. folyóiratban adott közre 1838–39-ben. Fejér a bevezetőben értékeli Palacký munkásságát, amelyet a cseh történelem tanulmányozásában végzett, és amellyel a nagy elődök, Pelcl, Pubička és Dobner műveinek folytatója lett. Dicsérőleg említi a *Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber* (Prága, 1830) írását. Ugyanakkor kifogásolja azokat a pontatlanságokat, melyeket Palacký főként a legrégebbi korok történelmének bemutatása során követett el.

* Ezt a latin verset Vörösmarty, Kis János, Szemere Pál és később Arany János is lefordította. (A szerk. jegyz.)

Amíg Palacký azt hangsúlyozta, hogy a korai időkben a csehek és a morvák szorosan összetartoztak, addig Fejér azt az álláspontot képviseli, hogy Morvaország egészen a X. század második feléig független volt Csehországtól. Bírálataiban hiányosságokat talált annak leírásában is, amit a szerző a magyaroknak a Kárpát-medencébe vezető újáról mond. Palacký véleményével szemben, miszerint a magyarok a kazárok alattvalói voltak, hangoztatja a két nép kapcsolatának konföderatív jellegét. Kissé konzervatív látásmódjának megfelelően természetes, hogy az Anonymus-krónika adatainak kel védelmére. (Ezeket a cseh történetírásban Josef Dobrovský már korábban bírálta, előbb csak enyhén s még mindig pozitív kicsengéssel azokban a levelekben, amelyeket Juraj Ribayhoz és Václav Fortunát Durych-hoz intézett a 18. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben írt. Mikor azonban 1827-ben az Anonymus krónika Endlicher-féle kiadása megjelent, Dobrovský terjedelmes recenziójában arra a következtetésre jutott, hogy Anonymus esetében nem hitelt érdemlő történész munkájával, hanem inkább egy középkori regényíró meseszövegével állunk szemben. Ez a konklúzió összhangban állt a német felvilágosodás történészeinek, Ludwig Albert Gebhardinak és August Ludwig Schlözernek a vélekedésével.) Ugyanakkor Fejér jogosan kételkedett Palacký azon állításában, miszerint a cseh Adalbert püspök kereszttelte volna meg a későbbi magyar királyt, Szent Istvánt már rögtön születése után. Ezt a teóriát a későbbi kutatások is elvetették.

Fejér legtöbb kifogása Palacký művének első kötetét érintette, mely a cseh történelmet 1197-ig foglalta össze. A *Geschichte von Böhmen* első részének második, az 1197–1306 éveket átfogó kötetéről már sokkal több jót írt. Az 1839-ben megjelent bírálat hangsúlyozza, hogy ezt a korszakot átfogó, ilyen terjedelmű munka teljesen hiányzik a magyar történetírásból. Ugyanakkor több kifogása vitatható. Ilyen pl. az, amikor megkérdőjelezi Palacký azon állítását, hogy a magyarok 1249-ben támogatták a morvaországi Přemysl őrgrófot, I. Vencel fiát az apja elleni lázadásban. II. Přemysl Otakar tetteinek Palacký által való ábrázolását viszont bizonyos mértékig jogosan kissé megkérdőjelezték tartja. Az 1241–42-es tatárjárásról adott leírást viszont egyértelműen dicséri.

Az érdeklődést mutatja, hogy a *Geschichte von Böhmen*ről és Palacký további munkáiról más magyar folyóiratokban is megjelentek vélemények. A *Figyelmezőben* igen lelkesen nyilatkozott Palacký írásairól „15” jelzés alatt egy ismeretlen kritikus (1838, 17. szám, 273–275 oldal), és a *Geschichte von Böhmen* I. kötetén kívül a *Literarische Reisen nach Italien im J. 1837* (Prága, 1838) című művét is értékelte. Tekintettel a Palacký és Vörösmarty közötti írásbeli kapcsolatokra, amikor 1829-ben Palacký a Cseh Múzeumi Folyóiratban dicsérettel illette Vörösmarty művét, annak a nézetemnek bátorodom hangot adni, vajon nem maga Vörösmarty Mihály volt-e az a névtelen kritikus, hiszen abban az időben gyakran írt a *Figyelmezőben*, és aláírás helyett különböző számjegyeket alkalmazott. Ha ez a nézet megerősítésre talál, további értékes bizonyítéka lehetne František Palacký és Vörösmarty Mihály kapcsolatának.

A 19. század negyvenes éveiben a szlovák és a magyar nemzeti mozgalom ellentétes irányú fejlődése miatt Palackýnál bizonyos mértékig lankadt a magyar problematika iránti érdeklődés, hiszen a pesti szlovák tudósítók, főképpen Jan Kollár némileg egyoldalúan befolyásolták. A magyar reformmozgalom képviselőihez fűződő viszonyában is valószínűsíthető Kollár álláspontjának befolyása. Palacký nagyra értékelte Széchenyi István és Wesselényi Miklós nemzeti toleranciáját, és elvetette Pulszky Ferenc és Kossuth Lajos nemzeti radikalizmusát annak ellenére, hogy politikai programjukkal nyilvánvalóan nem volt lehetősége mélyrehatóbban megismerni.

Leginkább Széchenyi törekvéseiről értesülhetett, hiszen a *Tatranka* c. folyóiratban Palacký pozsonyi szlovák tanára, Juraj Palkovič írt ezekről az 1830-as évek elején, 1837-ben Széchenyi cseh életrajzát a *Hronka* c. folyóiratban pedig a morvaországi František Škorpík publikálta. Palacký a sajtón kívül magánlevelezésből is értesült a magyarországi eseményekről. Nem szakadt meg kapcsolata azzal a pozsonyi családdal, ahol egykor nevelősködött. Géczy Karolina levelei tájékoztatták Wesselényi Miklósról és Pulszky Ferencről. Az utóbbinak Leo Thunnal a szlovák kérdésről 1842-ben folytatott vitája František Palacký ausztrioszláv álláspontjának kikristályosodásához is hozzájárult.

Az 1848-as forradalmat megelőző, utolsó pesti tartózkodása alkalmából, 1846. májusában megtekintette a pesti Nemzeti Színházban a magyar reformkori irodalom jellegzetes képviselőjének, Czákó Zsigmondnak *Végrendelet* c. drámáját, amelyről naplójában elismeréssel emlékezett meg. Feljegyzéseiből kitűnik, hogy útnak fő célja a pesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Kaprinai- és Hevenesi-féle kéziratgyűjtemény tanulmányozása volt. Ekkor találkozott Toldy Ferencsel, Fejér Györggyel és a magyar tudományos élet más képviselőivel is. Pesten nyílt lehetősége arra is, hogy megtárgyalja Jan Kollárnak és Zay Károlynak azokat az ellenvetéseit, amelyeket Ludevít Stúr szlovák irodalmi nyelvével szemben hoztak fel.

Befejezésül elmondható, hogy František Palacký az 1830-as évekig élénk érdeklődést tanúsított a magyar kultúra és a magyar reformmozgalom fejlődése iránt. A cseh–magyar kapcsolatokhoz való pozitív hozzájárulását tevékenységének főleg első két szakasza képviselte: pozsonyi tartózkodása, ahol a magyar középnemesség környezetében formálódtak világnézetének demokratikus és nemzetileg öntudatosult elemei, valamint a Cseh Múzeumi Folyóiratnál végzett szerkesztői munkája, amelynek során konkrétan próbálta megvalósítani a csehek és magyarok közötti kulturális együttműködést. Kapcsolatba lépett a magyar reformmozgalom vezető személyiségeivel, Vörösmarty Mihállyal és Teleki Józseffel. E törekvések jelentős bizonyítéka „A magyarországi népekről, különösen a szlávokról” szóló, már korábban említett cikke, amely bizonyította, hogy Palackýban akkor még nem formálódott ki a magyarellenes ausztrioszláv koncepció, és fontolgatta a magyarokhoz való kulturális és gazdasági közeledést, amely kedvező körülmények között politikai együttműködéshez is vezethetett volna. Ám ezek a körülmények nem valósulhattak meg, és mint korábban annyiszor, ezután sem került sor a cseh–magyar kapcsolatok erősítésére, pedig ez a Habsburg Monarchia, valamint az egész közép-európai térség stabilitásának mindig egyik alapfeltétele volt.